

HZ. EBÛ BEKİR'İN HİLÂFETİNİN KUR'ÂN'A DAYANDIRILMASI 'RÂZÎ'NİN MÂİDE 54. ÂYETE YAPTIĞI TEFSİR ÖZELİNDE'

Abu-Bakr's Caliphate Based on the Quran 'Within the Scope of Interpretation of Râzî to Verse 54 of Surah al-Ma'idah'

Yusuf AĞKUŞ¹

Makale Bilgileri

Geliş Tarihi : 29.10.2020
Kabul Tarihi : 25.11.2020
Yayın Tarihi : 22.06.2021

Özet

Hiz. Peygamber'in vefatından sonra halifenin kim olacağı meselesi sahabe döneminde büyük oranda çözüme kavuşturulmuş olsa da bu dönemdeki kavgalıklar sonraki dönemlerde yaşanan büyük tartışmaların, ayrışmaların fitilini ateşlemiştir. Özellikle Şia'nın ortaya çıkmasında hilafet meselesinin son derece etkili olduğu anlaşılmaktadır. Hiz. Peygamber'in ardından halifenin Hiz. Ali olması gerektiğini, onun hakkının yendiğini iddia eden Şii ulemâ, âyetleri olmadık te'villerle yorumlayarak bu iddiayı ispat etmeye çalışmışlardır. Şia'nın bu tutumu Hiz. Peygamber'den sonra halifeliğin ilk olarak Hiz. Ebû Bekir'in hakkı olduğunu düşünen Sünnî ulemanın karşıt refleks geliştirmesine neden olmuştur. Kur'an âyetlerini nazil olduğu zaman dilimindeki muhatapları ve onlara ne dediği göz önünde bulundurulmadan Hiz. Peygamber sonrası dönemlerle ilişkilendirmek, Kur'an'ı konuşmadığı konularda konuşmak anlamına geleceğinden dolayı oldukça sakıncalıdır. Bu çalışmada, Mâide sûresi 54. âyeti sözü edilen bakış açısına benzer bir bakış açısıyla ele alarak, bu âyetin Hiz. Ebû Bekir hakkında olduğunu ve onun halifeliğini teyit ettiğini söyleyen Fahreddin er-Râzî'nin iddiasının gerçeği yansıtıp yansıtmadığı, söz konusu âyetlerde vurgulanan ana mesajın ne olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır.

Söz konusu âyette, İslâm dinini terk edenlerin olması durumunda Allah'ın yeni bir kavim getireceği vadedilmektedir. Râzî, âyette yer alan bazı ifadelerle ve konuyla ilgili nakledilen rivayetlere istinaden Allah'ın getireceğini vadedtiği topluluğun Hiz. Ebû Bekir ve arkadaşları olduğunu söyler. Ayrıca bu âyetin Hiz. Ebû Bekir'in hilafetinin geçerliliğini teyit ettiğini iddia eder. Aynı zamanda Sünnî gelenek içerisinde zikredilebilecek birçok müfessir de geleceği vadedilen topluluğun Hiz. Ebû Bekir ve onu destekleyenlerin olduğunu dile getirir. Fakat Râzî'nin bu iddiayı ayrıntısıyla ele alması, iddianın doğruluğunu ispat etmek için birçok gerekçe öne sürmesi, bununla birlikte âyetin Hiz. Ebû Bekir'in hilafetini teyit ettiğini iddia etmesi bu çalışmada Râzî'nin düşüncelerinin ele alınmasında tercih nedeni olmuştur. Râzî, yorumlarını özellikle âyette yer alan "irtidat, cihat" kelimeleri etrafında şekillendirmiş ve öncelikle İslam tarihinde irtidat edenlerin kimler olduğu, irtidat eden bu kavimlerle kimlerin savaştığı bilgilerine yer vermiştir. Daha sonra da âyette özel olarak bir topluluğun kastedildiğini düşündüğünden dolayı tercihinin Hiz. Ebû Bekir ve onu destekleyenlerden yana kullanmıştır. Ayrıca farklı görüşlerin neden doğru olmayacağını da delilleriyle izah etmeye çalışmıştır. Her ne kadar Râzî iddiasını ispat etmek için birçok delil sıralamışsa da kimi zaman bu delillerin birbiriyle çeliştiğine şahit olunmaktadır. Bu durumun da daha çok mezhebî ön kabullere bağlı olarak bağlamın ve nüzül ortamının göz önünde bulundurulmamasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir • Ebû Bekir • Hilâfet • İrtidat • Râzî.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi/ İlahiyat Fakültesi/ Temel İslam Bilimleri Bölümü/ Tefsir Anabilim Dalı, yusufagkus81@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-2297-8064>

Giriş

Ehl-i sünnet ile Şîa arasında yaşanan çetin tartışmalar içerisinde ilk sıralarda yer alan hilâfet meselesi, tefsirin öncü isimlerinden Fahreddin er-Râzî'nin (öl. 606/1210) üzerinde hassasiyetle durduğu konulardan biridir. Râzî bu meselede bir taraftan Şîi ulemânın Hz. Ali'nin halifeliğine delil olduğunu iddia ettiği âyetlere yaptığı yorumları tenkit ederek bu âyetlerin nasıl anlaşılabilirliğini veya anlaşılması gerektiğini izah etmeye çalışmış, diğer taraftan da Şîa'nın, Hz. Ebû Bekir aleyhine dillendirdiği düşünceleri kimi zaman zem kimi zaman da beddua ifadeleriyle eleştirerek hilafetin Hz. Ebû Bekir'in hakkı olduğunu ispat etmeye çalışmıştır. Dolayısıyla Şîi ulemânın Hz. Ali'yi aşırı şekilde abartan, Hz. Ebû Bekir'i ve Hz. Ömer'i aşırı şekilde zemmeden yaklaşımı Râzî'nin de karşıt bir refleksle hareket etmesine neden olmuştur. Bu durum neticede mezhepsel saiklerle hareket eden Şîa'nın içerisine düşmüş olduğu hatanın bir benzerine kimi zaman Sünnî ulemanın, özelde de Râzî'nin düşmesine neden olmuştur.

Hz. Peygamber'den sonra halifenin Hz. Ali olması gerektiğini düşünen Şîa'nın, bu düşüncesini ispat etmek için bağlam, rivayetler, nüzûl ortamı, dilbilimsel gerçeklikler gibi âyetlerin anlaşılmasında dikkat edilmesi gerekli olan temel parametrelerle örtüşmeyen yorumlarıyla aynı düzeyde olmasa da Râzî'nin de kimi zaman zikredilen kriterlerle bağdaştırılamayacak yorumlara yer verdiği ve hilafetin öncelikli olarak Hz. Ebû Bekir'in hakkı olduğunu ispat etmeye çalıştığı görülmektedir.

Bu çalışmada Râzî'nin Mâide 54. âyetten hareketle Hz. Ebû Bekir'in halifeliğine delil olarak sıraladığı gerekçeler ele alınacak; konu bütünlüğü, nüzûl ortamı, bağlam gibi temel kriterler göz önünde bulundurulduğunda âyetin ne dediği veya ne demiş olabileceği tespit edilmeye çalışılacaktır. Sünnî ulemâ arasında birçok kişinin bu âyeti Hz. Ebû Bekir ile ilişkilendirmiş olmasına rağmen Râzî'nin konuyu ayrıntısıyla ele alması ve âyeti Hz. Ebû Bekir'in halifeliğinin sahihliğine delil olarak göstermesi bu çalışmada onun düşüncelerinin kritize edilmesinde tercih nedeni olmuştur. Çalışmanın çerçevesi dışına çıkılmaması adına âyet hakkındaki mezhepsel görüş farklılıklarına çok fazla değinilmeyecek, daha ziyade Râzî'nin âyet ile ilgili değerlendirmeleri üzerinde durulacaktır.

Söz konusu âyette İslam dininden rücu edenlerin olması durumunda, Allah Teâlâ'nın irtidat eden bu insanlardan daha hayırlı, kendilerini sevdiği, dini uğruna cihad eden başka bir topluluk getireceği vadedilmiş, bu vaat de âyette mealen şu şekilde ifade bulmuştur:

“Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse (bilsin ki) Allah, sevdiği ve kendisini seven, müminlere karşı alçak gönüllü (şefkatli), kâfirlere karşı onurlu ve zorlu bir toplum getirecektir. (Bunlar) Allah yolunda cihad ederler ve hiçbir kınayanın kınamasından korkmazlar (hiçbir kimsenin kınamasına aldırılmazlar). Bu, Allah'ın, dilediğine verdiği lütfudur. Allah'ın lütfu ve ilmi geniştir.”¹

¹ Ali Özek vd., *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1993), 116.

Mezhebî aidiyetin, âyetlerin anlaşılmasında oldukça etkili olduğunun bariz bir örneği olarak gösterilebilecek bu âyetin tefsirinde, kaçınılmaz olarak Şii ulemâ, âyette zikredilen topluluğun önderinin Hz. Ali, o topluluğun da Hz. Ali'ye biat edenler olduğunu ifade etmiştir.² Buna karşın Râzî'nin de içerisinde bulunduğu Sünnî ulemanın bir kısmı da ilgili kişilerin Hz. Ebu Bekir ve onunla birlikte mürtedlere karşı cihad eden Müslümanlar olduğunu belirtmiştir.³

Râzî, söz konusu âyetin Hz. Ebû Bekir'in halifelığının yerinde ve geçerli olduğuna delil teşkil ettiğini söylemeden önce bu âyetin Hz. Ebû Bekir hakkında indigini ispat etmeye çalışır. Dolayısıyla Râzî'nin, âyeti hilafetle ilişkilendirmesi, diğer bir ifadeyle âyetin Hz. Ebû Bekir'in halifelığının sahih ve doğru olduğuna delil olmasının şartı, ilk şartın geçerli olmasına yani âyetin kesin olarak Hz. Ebû Bekir hakkında inmiş olmasına bağlıdır. Âyetin kesin olarak Hz. Ebû Bekir hakkında nazil olduğunu düşünen Râzî, bu konu hakkındaki düşüncelerini şu şekilde ifade etmektedir:

“Bu âyet Hz. Ebû Bekir hakkında inmiştir. Bunu iki açıdan ispat etmek mümkündür. İlk olarak bu âyet, mürtedlerle savaşma hakkındadır. Daha önce bahsettiğimiz gibi mürtedlerle savaşma görevini üstlenen kişi Hz. Ebû Bekir'dir. Bu görevi ifa eden kişinin Hz. Peygamber olması da mümkün değildir. Çünkü onun mürtedlerle savaşması söz konusu olmamıştır. Allah Teâlâ'nın “Allah ilerde getirecektir...” buyruğu da şu ana değil, geleceğe işaret etmektedir. Dolayısıyla âyette [mürtedlerin yerine getirileceği] zikredilen topluluğun bu âyetler nazil olurken mevcut olmaması gerekmektedir... Âyetin Hz. Ali'ye hamledilmesi de mümkün değildir. Çünkü bu âyet mürtedlerle savaşanlar hakkında inmiştir. Aynı şekilde âyette kastedilen kimselerin Yemenlilerin veya Fârisilerin olması da mümkün değildir. Çünkü onların da mürtedlerle savaşması söz konusu olmamıştır. Mürtedlerle savaşmaları kabul edilecek olsa dahi onların bu savaşta ancak yöneticinin emirlerini yerine getiren tebâ konumunda oldukları unutulmamalıdır. Bu hâdiselerin meydana geldiği zamanda emrine itaat edilen idareci Hz. Ebû Bekir'dir. Dolayısıyla mürtedlerle savaşma ibadetinden bahseden böyle bir âyetin ilk planda tebâ değil de yönetici hakkında olacağı herkesin malumudur. Netice itibariyle zikrettiğimiz bu deliller, söz konusu âyetin Hz. Ebû Bekir hakkında olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.”⁴

² Alemül-hüdâ Ebû'l-Kasım Ali b. el-Hüseyn eş-Şerif el-Murtazâ, *Tefsiru's-Şerif el-Murtazâ: Nefâisü't-te'vil* (Beirut: Şirketül-İlâmiyye li'l-Matbû'ât, 2010), 2/155-157; Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasen et-Tûsî, *et-Tibyân fî tefsiri'l-Kur'an* (Beirut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 3/556; Ebû Ali Eminüddin el-Fazl b. el-Hasen et-Tabersî, *Mecma'u'l-beyân fî tefsiri'l-Kur'an* (Beirut: Dâru'l-Murtazâ, 2006), 3/294.

³ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an* (İstanbul: Dâru'l-Mizân, 2005), 4/254; Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an* (Beirut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1412/1992), 4/101; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1401/1981), 12/22-23; Ebû'l-Berekât Hâfızüddin Abdullah b. Ahmed en-Nesefî, *Medârikü't-tenzil ve hakâiku't-te'vil* (Beirut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1998), 1/454.

⁴ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 12/23.

Râzî bu ifadelerle, söz konusu âyetin Hz. Ebû Bekir hakkında nâzil olduğunu izah ettikten sonra âyetin Hz. Ebû Bekir'in halifeliğinin sahihliğine delil teşkil ettiğini şu şekilde açıklamıştır:

“Biz bu âyetin Hz. Ebû Bekir'in imametinin doğru, geçerli olduğuna delil teşkil ettiğini iddia ediyoruz. Bu söylediğimiz söz doğrudur, durum tam olarak böyledir; çünkü yukarıda zikretmiş olduğumuz gerekçeler bu âyetin Hz. Ebû Bekir hakkında indiğini, ona özel olduğunu ortaya koymaktadır.”⁵

Râzî, konuyla ilgili farklı görüşlerin olduğuna işaret etmekle beraber ifadelerinden de anlaşılacağı üzere ona göre diğer görüşlerin doğru olma olasılığı yoktur. Ona göre bu âyet kesin olarak Hz. Ebû Bekir'den bahsetmektedir, onun hakkında inmiştir ve ona özeldir. Bu nedenle de Hz. Ebû Bekir'in halifeliğinin sahih olduğunun ispatıdır.

RÂZÎ'NİN İDDİALARI, GEREKÇELERİ VE BUNLARA YÖNELİK ELEŞTİRİLER

1. İddia: “Bu âyet Hz. Ebû Bekir hakkında inmiştir.”

Râzî söz konusu âyetin Hz. Ebû Bekir hakkında indiğini iddia eder ve bu iddianın doğru olduğunu ispat etmek için çeşitli gerekçeler öne sürer. Ona göre âyetin mürtedlerle savaşmaktan bahsetmesi, mürtedlerle savaşan kişinin Hz. Ebû Bekir olması, mürtedlerle savaşan topluluğun âyetlerin indiği anda mevcut olmaması gerektiği gibi gerekçeler bu âyetin Hz. Ebû Bekir hakkında indiğini ispat etmektedir. Ancak zikredilen bu gerekçeler ikna edicilikten hayli uzaktır.

1.1. Gerekçe: “Çünkü bu âyet mürtedlerle savaşma hakkındadır.”

Râzî'ye göre Mâide suresi 54. âyetin Hz. Ebû Bekir hakkında indiğini ispat eden gerekçelerden biri, âyetin mürtedlerle savaşmaktan bahsetmesidir. Ancak Râzî'nin bu gerekçesi kabul edilebilir nitelikte değildir. Söz konusu gerekçeye ilişkin aşağıda zikredilen eleştirilerle de bu durum izah edilmeye çalışılacaktır.

1.1.1. Eleştiri: “Ey İman edenler!” hitabına muhatap olan kişilerin kim olduğuna değinilmemesi, bağlamın göz önünde bulundurulmaması

Fahreddin er-Râzî'nin “Bu âyet Hz. Ebû Bekir hakkında inmiştir.” şeklinde bir iddiada bulunması, âyetin tamamen mürtedler ve onlarla savaşan Müslümanlar hakkında olduğu tezine dayanmaktadır. Râzî, Mâide 54. âyeti tefsir etmeye, Hz. Peygamber döneminde ve sonraki dönemlerde irtidat edenlerin kim olduğunu zikrederek başlar, daha sonra da sözü mürtedlerle mücadele eden kişinin Hz. Ebû Bekir olduğuna getirir. Oysa âyeti bu şekilde tefsir etmeye başlamak ve devam ettirmek oldukça problemlili gözükmektedir. Çünkü böyle bir başlangıç, âyetin baş kısmında yer alan “Ey İman edenler!” hitabının asıl muhatapı olan dönemin Müslümanlarını hesaba katmama anlamına gelmektedir.

⁵ Fahreddin er-Râzî, 12/24.

Râzî'nin "Bu âyet Hz. Ebû Bekir hakkında inmiştir." sözünün rivayetlerde tam bir karşılığını göstermek de mümkün gözükmemektedir. Bu âyetin Hz. Ebû Bekir dönemi hakkında indiğine dair bir bilgi, Râzî'den yaklaşık bir asır sonra yaşamış olan İbn Kesîr'in (öl. 774/1373) tefsirinde yer almaktadır. İbn Kesîr âyetin "*Ey iman edenler! Sizlerden her kim dininden dönerse*" kısmını zikrettikten sonra biri Muhammed b. Ka'b el-Kurazî'ye (öl. 108/726 [?]), diğeri Hasan-ı Basrî'ye (öl. 110/728) ait iki görüş nakleder. İbn Kesîr, âyetin bu kısmı ile ilgili olarak Muhammed b. Ka'b'a "Kureyş'in yöneticileri hakkında indi." sözünü, Hasan-ı Basrî'ye de "Hz. Ebû Bekir dönemindeki mürtedler hakkında indi." sözünü isnat eder.⁶ İbn Kesîr'in, bu ifadeleri senetsiz olarak aktarmasından da anlaşılacağı üzere, bu sözler tâbiûndan olan bu iki âlimin sözleri üzerine yapılmış yorumdur veya o sözlerin mealen aktarılmış biçimidir. Çünkü ilk dönem eserlerine bakıldığında bu iki görüşün aktarıldığı rivayetlerde âyetin bu kısmı için "bu âyet şunun hakkında indi/indirildi" ifadesine rastlanmamaktadır. Özellikle Hasan-ı Basrî'ye nispet edilen söz, âyetin "*Allah, kendilerini sevdiği, ... bir topluluk getirir.*" kısmının izahıyla ilgilidir. Hasan-ı Basrî'ye isnat edilen rivayetlere bakıldığında, rivayetlerden sadece birinde âyetin bu kısmıyla ilgili olarak Hz. Ebû Bekir ve onu destekleyenler hakkında indiği, diğer rivayetlerde ise ayette kastedilen kişin Hz. Ebû Bekir ve onu destekleyenler olduğu ifadelerine yer verildiği görülmektedir.⁷ Bu nedenle Hasan Basrî'nin sözü, bu âyetin ilk muhatabının kim olduğu, yani "*Ey İman edenler!*" kısmıyla değil, mürtedlerin yerine Allah'ın getireceği topluluğun kim olduğu ile ilgilidir. Hatta Hasan Basrî'nin bu sözü kanaatimizce bu âyetin çerçevesine tarihte kimlerin girebileceğine dair bir çıkarsamadır. Dolayısıyla Râzî'nin "Bu âyet Hz. Ebû Bekir hakkında inmiştir." sözünün rivayet olarak bir karşılığının olduğunu söylemek de mümkün değildir.

Muhammed b. Ka'b el-Kurazî'ye isnat edilen görüş ise âyetin "*Ey İman edenler!*" diye başlayan baş kısmıyla ilgilidir ve bu rivayet âyetin ilk muhatabının kim olabileceği hakkında bilgi vermesi nedeniyle önem arz etmektedir. İlk dönem kaynaklarında yer almasına rağmen Râzî'nin tefsirinde yer almayan bu rivayette İbn Ka'b, Medine Valisi olan Ömer b. Abdülaziz'e ayette yer alan "*Ey İman edenler!*" ifadesiyle kastedilenlerin "Kureyş'in yöneticileri/ileri gelenleri" olduğunu söylediği görülmektedir.⁸

İbn Ka'b'dan gelen bu bilginin dışında, âyetin kimler veya ne hakkında indiğine dair bir başka görüş de Mukâtil'in (öl. 150/767) tefsirinde yer almaktadır. Mukâtil, âyetin "*Ey İman edenler! Sizden kim dininden dönerse,*" kısmını zikreder daha sonra da bu ifadelerin, Uhud savaşında Müslümanların yenilmesiyle ve bu durumun bazı Müslümanların zihninde şüphe uyandırmasıyla ilgili olduğunu belirtir.⁹

⁶ Ebû'l-Fidâ İsmail İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'azîm* (Kahire: Müessesetü Kurtuba, Mektebetü'l-Evlâdi's-Şeyh li't-Turâs, 1421-2000), 5/259.

⁷ Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân* (Kahire: Dâru Hicr, 1422/2001), 8/518-519.

⁸ Ebû Muhammed Abdullah İbn Vehb, *el-Câmi' - Tefsîru'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2003), 1/62; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 8/518; Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed er-Râzî İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm* (Mekke - Riyad: Mektebetü Nizar Mustafa el-Bâz, 1417-1997), 4/1160.

⁹ Ebû'l-Hasen el-Ezdi Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân* (Beyrut: Müessesetü't-Târihi'l-Arabî, 1423-2002), 1/485.

İbn Ka'b'dan gelen rivayet ile Mukâtil'in tefsirinde yer verdiği bu bilgiyi cem etmek veya neticede aynı kişilerden bahsedildiğini söylemek mümkün gözükmemektedir. Bu iki bilgi cem edilmese de her ikisinden de âyetin, Hz. Peygamber döneminde yaşayan kişiler hakkında ve o dönem yaşanan olaylara binaen nazil olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla âyetin ilk kısmıyla ilgili gerek İbn Ka'b'dan gelen rivayet, gerek Mukâtil'in dile getirdiği izah, Râzî'nin "Bu âyet Hz. Ebû Bekir hakkında inmiştir. Çünkü bu âyet mürtedlerle savaşma hakkındadır." iddiasının çok da isabetli olmadığını göstermektedir. İbn Atıyye'nin (öl. 541/1147) bu âyetlerin ilk muhatabının nüzûl esnasındaki Müslümanlar ve münafıklar olduğunu dile getirmesi de bu fikri destekler niteliktedir.¹⁰

Âyetin Hz. Peygamber sonrası değil de Hz. Peygamber dönemindeki kişi ve olaylar hakkında olduğunu, özellikle de Mukâtil'in Mâide 54. âyeti Uhud savaşı sonrası yaşananlarla ilişkilendirmesini, âyetin bağlamı ve konuyla ilgili nakledilen rivayetler de desteklemektedir. Medenî oluşu üzerinde âlimlerin ittifak ettiği Mâide suresinin 41-50. âyetlerinde Yahudilere, Hristiyanlara, münafıklara ve onların olumsuz davranışlarına; 51-58. âyetlerinde ise genel olarak Müslümanların Ehl-i kitapla olan ilişkilerinin nasıl olması gerektiğine değinilmiştir.

51. âyette iman edenlerin Yahudi ve Hristiyanları dost edinmemeleri gerektiği, 52. âyette kalplerinde hastalık olanların müşriklerle yapılacak bir savaşta başlarına bir felaket gelmemesi için Yahudi ve Hristiyanlardan medet ummaya çalıştıkları, 53. âyette kalplerinde hastalık olan bu insanların düşüncelerinin yanlış olduğunu ileride anlayacakları buyrulmaktadır. Konumuz olan 54. âyette Mukâtil'in de işaret ettiği gibi Uhud savaşı sonrası veya Medine dönemindeki sıkıntılı günlerde karşılaşılan zorluklar nedeniyle tereddütler yaşayan bazı Müslümanların, eski dinleri olan Yahudiliğe, Hristiyanlığa veya müşriklığe dönmemeleri hususunda ikaz edildikleri anlaşılmaktadır. 55. âyette de yine Müslümanlara dostlarının Yahudiler, Hristiyanlar veya müşrikler olmadığı, asıl güvenmeleri, yardım istemeleri gerekenin Allah ve müminler olduğu, 56. âyette neticede galip olacakların Allah'a ve Rasulüne güvenen müminlerin olacağı, 57. ve 58. âyette müminlerin İslam'la alay edenlerden uzak durmaları gerektiği emredilmektedir. Âyetlerin birbiriyle olan ilişkisi oldukça net olmasına rağmen 54. âyeti öncesiyile sonrasıyla ilişkilendirmemek, nüzûl ortamını göz önünde bulundurmamak, daha da ötesi vahyin kesilmesinden, Hz. Peygamber'in vefatından sonra yaşanan mücadelelerle ilişkilendirmek kabul edilebilir gözükmemektedir.

Mukâtil'in 54. âyeti Uhud savaşı sonrası iman bakımından tereddütler yaşayan, arayış içerisinde olan bazı Müslümanlarla ilişkilendirdiği gibi 51 ve 52. âyetin de Uhud veya Bedir savaşı sonrası tedirginlik ve tereddütler yaşayan bazı Müslümanlarla veya iman tam manasıyla kalbine yerleşmemiş, münafık tipli kişilerle ilgili olduğuna dair kaynaklarda rivayetler yer almaktadır. Her ne kadar Râzî, Uhud ve Bedir savaşı sonrası yaşanan olaylar

¹⁰ Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib el-Endelüsi İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz fi tefsiri'l-kitâbi'l-'azîz* (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2001), 2/207.

hakkındaki rivayetleri zikretmese de onun da 51 ve 52. âyetin tefsirinde Medine döneminde münafıkların takındıkları tavırları anlatan rivayetlere yer verdiği görülmektedir.¹¹ Dolayısıyla bu âyetlerin bağlam itibariyle Medine dönemi yaşananları anlattığı açıkça görülmektedir.

Râzî'nin yer vermemesine rağmen Taberî'nin (öl. 310/923) ve İbn Ebî Hâtim'in (öl. 327/938) 51. ve 52. âyetlerin tefsirlerinde yer verdikleri şu rivayet, 54. âyet gibi bu âyetlerin de Uhud savaşı sonrası ile ilgili olduğunu göstermektedir. Söz konusu rivayette Süddî (öl. 127/745) şöyle demektedir: "Uhud savaşının (sonucu) bazı insanlara çok ağır geldi (aşırı şekilde kaygılandırdı). Öyle ki inkârcıların kendilerini yok edeceklerinden korkuyorlardı. Bu zaman diliminde adamın biri arkadaşına dedi ki: 'Ben falanca Yahudi'ye gidecek, ondan eman alacak, onunla birlikte Yahudi olacağım. Çünkü Yahudilerin başımıza yönetici olarak gelmelerinden korkuyorum.' Diğeri de dedi ki: 'Ben de Şam'ın falanca yerinde bulunan falanca Hıristiyan'a gidecek, ondan eman alacak ve ben de onunla birlikte Hıristiyan olacağım.' Bunun üzerine Allah Teâlâ bu iki kişiyi yaptıkları şeyden nehyetmek için bu âyeti indirdi."¹²

51-53. âyetler hakkında olabileceği zikredilen diğer iki sebebi nüzûl¹³ kabul edilecek olsa dahi o iki rivayetten söz konusu âyetlerin Hz. Peygamber zamanında yaşanan sıkıntılar karşısında dinden dönebilecek olanlar veya zarar görmemek adına Yahudi ve Hıristiyanlarla ilişkilerini devam ettirmek isteyenler hakkında olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla 51-53. âyetler endişe nedeniyle Müslüman olmayanlardan medet ummayı yasaklamakta, 54. âyette de bu endişe nedeniyle eski dine dönme hususunda tereddüt yaşayanları uyarmaktadır. 54. âyetin, kendisinden önceki âyetlerle olan bağına dikkat çeken Âlûsî'nin (öl. 1270/1854), Allah'ın Müslümanları Ehl-i kitapla dostluk kurmaktan men etmesinin, bu dostluğun Müslümanlar arasında irtidadı artırma ihtimaline dayandırması da âyetler arasındaki bu ilgiyi daha net ortaya koymaktadır.¹⁴

55-56. âyetlerde Müslümanların dostunun Allah ve müminler olduğu, yardım istenilecekse sadece Allah'tan ve müminlerden medet umulması gerektiği vurgulanmakta, sonraki âyetler de bu bağlamda devam etmektedir. Bu nedenle 54. âyeti mürtedlerle yapılan savaşla, dolayısıyla Hz. Ebû Bekir ile ondan hareketle de hilafetle ilişkilendirmek bağlamla asla örtüşmemektedir. Dolayısıyla 54. âyetin kendinden önce ve sonra yer alan âyetlerle bağlantılı, söz konusu âyetler hakkındaki rivayetlerin de âyetler arasındaki bu ilgiyi ortaya koyar nitelikte olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, bağlam ve ilgili rivayetler göz önünde bulundurulduğunda Râzî'nin gerekçesinin ikna edici olmadığını göstermektedir.

¹¹ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 12/18.

¹² Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 8/506; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, 4/1156.

¹³ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 8/504-506.

¹⁴ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh el-Âlûsî, *Rûhu'l-meânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-'azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415-1994), 3/328.

1.1.2. Eleştiri: “Sizden kim dininden dönerse” ifadesinin, kesin olarak irtidat etmiş topluluklar olarak kabul edilmesi

Birçok müfessir, âyette yer alan “Sizden kim dininden dönerse” ifadesini izah ederken İslam tarihi boyunca irtidat etmiş olan kavimlerin kimler olduğu bilgisine yer verir.¹⁵ Râzî'nin de bu konuda kendinden önceki müfessirlerden etkilendiği ve önceki müfessirlerin naklettiği bilgileri aynen zikrettiği görülmektedir. Râzî, hem bu bilgilerden hem de âyette “irtidat” kelimesinin yer almasından dolayı olsa gerek “Sizden kim dininden dönerse” ifadesini kesin olarak dinden dönmüş kişilere hamletmiş, bu nedenle de âyetin mürtedlerle savaşıma hakkında olduğunu ifade etmiştir.

Her ne kadar ayet mürtedler hakkında olmasa da ayetin tefsirinde irtidat edenlerden bahsedilmesi abes görülmeyebilir. Bu vesileyle Râzî de Zemahşerî'den (öl. 538/1144) Benî Müdlic kavminin, Müseylimetülkezzâb (öl. 12/633) ve Tuleyha b. Huveylid'in (öl. 21/642 [?]) kavminin Hz. Peygamber hayatta iken irtidat eden kavimler olduğu bilgisini aktarır. Hz. Ebû Bekir döneminde ise Fezâre, Gatafân, Benî Selîm, Benî Yerbû', Kinde, Benî Bekr b. Vâil kabileleri ve Benî Temîm'in bir kısmının irtidat eden kavimler olduğunu nakleder.¹⁶

Âyet “Ey İman edenler!” hitabıyla başlayıp “sizden kim dininden dönerse” şeklinde şart cümlesiyle devam etmektedir. Bu durum, karşıdaki kişilerin hala Müslüman olduğunu, irtidat olayının henüz gerçekleşmediğini göstermektedir. Âyette yer alan bu ifadeler ve ifade tarzına rağmen âyetten kesin olarak dinden dönmüş şahıslar ve onlarla cihat eden bir mücahit çıkarmak lafzen mümkün görünmemektedir. Râzî, Râfizileri eleştirdiği bir konuda “sizden kim dininden dönerse” âyetinde yer alan “kim” kelimesinin şart sadedinde olduğunu, dolayısıyla umum anlam ifade ettiğini, dinden dönen herkesi kuşattığını söylemesine rağmen daha sonra âyette yer alan bu şart ekini Hz. Ebû Bekir'in savaştığı mürtedlerle sınırlandırması büyük bir çelişki olarak görülmektedir.¹⁷ Dolayısıyla âyetin mürtedlerle savaşmaktan ve onlarla savaşan mücahitlerden bahsettiği kabul edilecek olsa dahi bu şart ekinin bir şahsa tahsis edilmeden ilk önce nüzul döneminde yaşayanları, daha sonra kıyamete kadar irtidat edecek kavimleri ve onlarla cihat edenleri kuşattığı vurgulanmış olsaydı böyle çelişkili bir durumunun ortaya çıkması söz konusu olmazdı.

Âyetin dinden dönenlerden değil, dinden dönme potansiyeline sahip olanlardan bahsettiği ve onları ikaz ettiği oldukça nettir. Dolayısıyla Râzî'nin iddia ettiği gibi âyetin mürtedlerden ve onlarla savaşmaktan değil, ancak zihninde soru işaretleri olan, iman hususunda gelgitler yaşayan nüzul dönemi Müslümanlarından bahsettiği söylenebilir. Âyette vurgulandığı düşünülen bu temel mesaj belirtildikten sonra okuyucuları İslam tarihi konusunda bilgilendirme mahiyetinde, mürted topluluklardan ve onlarla mücadele etmiş

¹⁵ Ebû Saîd Abdullah b. Ömer el-Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1418), 2/131; Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed İbn Cüzey, *et-Teshîl li 'ulûmi't-tenzîl* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1995), 1/241; Ebû'l-Hasen Alâüddin Alî b. Muhammed el-Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl fi me'âni't-tenzîl* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1425/2004), 2/54.

¹⁶ Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki't-tenzîl* (Riyad: Mektebetü'l-'Ubeykân, 1418/1998), 2/252-254; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 12/21.

¹⁷ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 12/22.

olan şahıslardan bahsetmek makul görülebilir. Ancak bu bilgileri temel dayanak yaparak âyetin sadece mürtedlerle savaşmaktan bahsettiğini söylemek kabul edilebilir bir iddia değildir.

1.1.3. Eleştiri: “Allah’ın getireceği ve Allah yolunda cihat edecek kavmin” Hz. Ebû Bekir ve onu destekleyenler olarak anlaşılması

Allah Teâlâ’nın dinden dönenlerin olması halinde yeni bir kavim getireceği vaadinin birçok müfessir tarafından belli bir şahsa ve döneme tahsis edildiği görülmektedir. Âyetin müfessirler tarafından bu şekilde anlaşılmasında ilgili rivayetlerin büyük payı olduğu anlaşılmaktadır. Konu hakkında birbirinden farklı birçok görüşün varlığı, âyet hakkında kesin bir hüküm vermenin, âyeti belli bir şahsa tahsis etmenin oldukça zor olduğunu göstermektedir. Bu duruma rağmen Râzî’nin dile getirdiği “Bu âyetin Hz. Ebû Bekir hakkında indiğini söylemek zorunludur.”¹⁸ iddiasının gerçekte örtüştüğünü söylemek hayli güçtür.

Konu hakkındaki farklı görüşleri derleyen İbnü’l-Cevzî (öl. 597/1201) bu âyette Allah’ın mürtedlerin yerine getireceğini vadettiği topluluğun kim veya kimler olabileceği hakkında altı görüş nakleder. Hz. Ali (öl. 40/661), Hasan-ı Basrî (öl. 110/728), Kâtâde (öl. 117/735), Dahhâk (öl. 105/723) ve İbn Cüreyc’in (öl. 150/767) benimsediği belirtilen birinci görüşe göre bu kişiler mürtedlerle savaşan Hz. Ebû Bekir ve arkadaşlarıdır. Yine Hasan-ı Basrî’ye ait olduğu ifade edilen ikinci görüşe göre bu kişiler Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’dir (öl. 23/644). Üçüncü görüşe göre bunlar Ebû Mûsâ el-Eş’arî’nin (öl. 42/662-63) kavminden olan kişilerdir. İyâz el-Eş’arî’den nakledilen rivayete göre bu âyet nazil olduğu zaman Hz. Peygamber âyette kastedilen kişilerin Ebû Mûsâ el-Eş’arî’nin kavmi olduğunu söylemiştir. Dahhâk’ın İbn Abbas’tan (öl. 68/687-88) naklettiği ve Mücâhid’in (öl. 103/721) de benimsediği dördüncü görüşe göre bunlar Yemen halkıdır. Süddî’ye (öl. 127/745) ait olduğu ifade edilen beşinci görüşe göre ise âyette kastedilen kişiler Ensâr’dan olan kişilerdir. Altıncı görüşe göre âyette kastedilen kişiler Muhâcir ve Ensâr arasında yer alan sahabenin hepsidir. Bu görüş de Ebû Süleymân ed-Dımeşki’ye atfedilir.¹⁹ Bu görüşlerin yanı sıra âyetin kim veya kimler hakkında olabileceği ile ilgili kaynaklarda daha pek çok bilginin nakledildiği görülmektedir.²⁰

Söz konusu âyetin Hz. Ebû Bekir ve onun hilafeti ile ilgili olduğunu Râzî’den çok daha önce benzer ifadelerle İmam Mâtürîdî’nin (öl. 333/944) dile getirdiği görülmektedir.²¹ Dolayısıyla Râzî’nin, âyeti bu şekilde yorumlamasında İmam Mâtürîdî’nin etkisinin olduğu düşünülebilir. Bununla birlikte Râzî’nin konu ile ilgili sahih, merfu rivayetleri²² terk ederek,

¹⁸ Fahreddin er-Râzî, 12/23.

¹⁹ Ebû’l-Ferec Cemâlüddin Abdurrahmân b. Ali İbnü’l-Cevzî, *Zâdû’l-mesîr fi ‘ilmi’t-tefsîr* (Beyrut: el-Mektebetü’l-İslâmî, 1404/1984), 2/381.

²⁰ İbn Kesir, *Tefsîrû’l-Kur’âni’l-‘azîm*, 5/259-260; Müsâid b. Süleymân et-Tayyâr, ed., *Mevsû’atü’l-tefsîri’l-me’sûr* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1439/2017), 7/647-651.

²¹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 4/254-255.

²² Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü’l-Musannef fi’l-ehâdis ve’l-âsâr* (Beyrut: Dâru’t-Tâc, 1409/1989), 6/387; Ebû’l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et- et-Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebir* (Kahire: Mektebetü İbn

mevkuf ve maktu rivayetlere yönelmesi tercihinin dirâyet temelli olduğunu göstermektedir. Taberî'nin (öl. 310/923) ise âyette kastedilen kişilerin aklen Hz. Ebû Bekir ve arkadaşları olmasının daha uygun olacağını söylemesine rağmen konu ile ilgili merfu rivayetler sebebiyle bu kişilerin Ebû Musa el-Eş'arî'nin kavmi olan Yemenlilerin olması gerektiğini ifade etmesi Taberî'nin tercihinin rivayet temelli olduğuna işaret etmektedir.²³

Söz konusu âyetten hareketle Allah'ın mürtedlerin yerine getirdiği kavmin kim olduğu hakkında birçok görüş nakledilmiş olsa da bu âyetin kesin olarak belli bir şahsa veya kavme işaret ettiğini düşünen müfessirlerin daha çok iki görüş üzerinde yoğunlaştıkları görülmektedir. İmam Mâtürîdî ve Râzî gibi düşünen müfessirler âyette Hz. Ebû Bekir'in kastedildiğini,²⁴ Tâberî gibi düşünen müfessirler de Ebû Musa el-Eş'arî'nin kavmi olan Yemenlilerin kastedildiğini düşünmektedir.²⁵ Bu iki görüşün dışında âyetin kesin olarak bir şahsa veya kavme işaret etmekten ziyade genel bir anlam ifade ettiğini söyleyenler de vardır.²⁶

Âyetin Râzî tarafından Hz. Ebû Bekir'e hamledilmesinde Hasan-ı Basrî'ye atfedilen rivayetin oldukça önemli bir yerinin olduğu görülmektedir. Hatta âyetin gayptan haber verdiği düşünülerek bir mucizeye işaret ettiği ifade edilmektedir. Söz konusu âyette kastedilen kişinin Hz. Ebû Bekir olduğunu düşünen Hasan-ı Basrî'nin ilgili rivayette şöyle dediği nakledilir: "Allah Teâlâ, peygamberlerinin vefatından sonra bir kavmin İslam'dan döneceğini bilmesi nedeniyle, kendisinin sevdiği, aynı zamanda kendisini seven bir topluluk getireceğini haber vermiştir."²⁷ Râzî, Hasan-ı Basrî'nin zikredilen değerlendirmesine binaen bu âyetin gayptan haber verdiğini, gayptan haber verilmiş olan bu hadisenin de kesin olarak gerçekleşmiş olması nedeniyle mucize olduğunu söylemektedir.²⁸ Dolayısıyla Râzî'ye göre Allah'ın Hz. Ebû Bekir'i ve onunla birlikte olan Müslümanları getirmesi, onların da mürtedlere karşı savaşması bir mucizenin tahakkuk etmesi anlamına gelmektedir. Konunun bu şekilde mucizeyle ilişkilendirilmesi ise ayrı bir tartışma konusudur.

Râzî'nin tercihini Hasan-ı Basrî'nin görüşünden yana kullanmasında Şia'nın Mâide sûresi 54. ve 55. âyeti Hz. Ali ve onun halifeliği ile ilişkilendirmesinin hayli etkili olduğu anlaşılmaktadır. Râzî'nin hem 54. hem de 55. âyette Şia'ya çeşitli reddiyelerde bulunması, âyette Hz. Ali'nin değil Hz. Ebû Bekir'in kastedildiğini ifade etmesi de bunu göstermektedir. Ayrıca Muhammed sûresinin 38. âyeti, Mâide sûresinin 54. âyeti ile benzer bir içeriğe sahip

Teymiyye, 1404/1948), 17/371.

²³ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 8/525.

²⁴ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, 4/101; Ebû'l-Hasen Ali b. Ahmed el-Vâhidî, *el-Veciz fi tefsiri'l-kitâbi'l-'aziz* (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1415/1995), 324; Neseî, *Medârikü't-tenzil*, 1/454.

²⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1427/2006), 8/52; Muhammed b. Yûsuf el-Endelûsî Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhit fi't-tefsir* (Beyrut: Dâru'l-Murtazâ, 1413/1993), 3/523.

²⁶ Ebû'l-Abbâs Takıyyüddin Ahmed b. Abdilhalim İbn Teymiyye, *Minhâcü's-sünneti'n-nebeviyye fi nakzi kelâmi's-Şi'a ve'l-Kaderiyye* (Riyad: Câmi'atü'l-İmâm Muhammed b. Su'üd el-İslâmiyye, 1406/1986), 7/20; Muhammed et-Tâhir b. Muhammed et-Tûnisî İbn Âşûr, *et-Tahrir ve't-tenvir* (Tunus: ed-Dâru't-Tûnisîyye, 1984), 6/236; Elmahlî Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Eser Yay., 1979), 5/1715.

²⁷ Ebû'l-Hasen Ali b. Ahmed el-Vâhidî, *el-Vasit fi tefsiri'l-Kur'ani'l-mecid* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994), 2/199; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesir*, 2/380; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 12/21.

²⁸ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 12/22.

olmasına rağmen Râzî'nin bu âyette Hz. Ebû Bekir'i ve onu destekleyenleri zikretmemesi²⁹ Sünnî kaynaklarda bu âyet çerçevesinde Hz. Ebû Bekir'in adının geçmemiş olmasının yanı sıra Şîa'nın da bu âyetin tefsirinde Hz. Ali'ye yer vermemesiyle izah edilebilir.

Râzî'nin böyle bir tercihte bulunması, Mâide 54. âyette yer alan "Allah yolunda cihad ederler" ifadesine benzer bir ifadenin Muhammed 38. âyette yer almamasıyla da ilişkilendirilebilir. Çünkü Râzî'nin Mâide 54. âyeti Hz. Ebû Bekir ile irtibatlandırmasında, mürtedlerin yerine gelecek olan kavmin sıfatı olan "Allah yolunda cihad ederler" vasfının oldukça önemli bir yerinin olduğu görülmektedir.

İbn Teymiyye'nin de dediği gibi zikredilen vasıflara sahip herkesin bu âyetin şumulüne dahil olacağını ifade etmekle beraber,³⁰ âyete istinaden "Müslümanlığı terk edenlerin ardından hangi kavimler veya kişiler Allah'ın bu vaadine nail olmuş olabilir?" sorusunu sormak ve bu soruya uygun kavim ve şahıs zikretmek mahzurlu görünmektedir. Bu nedenle âyetle ilgili rivayetlerde zikredilen şahısların ve kavimlerin mutlak anlamda âyette kastedilen kişiler olarak değil, İslam'ı terk edenlerin olması durumunda kıyamete kadar gelebilecek olan kişilerden ve kavimlerden biri olarak anlamak daha uygun gözükmektedir. Hz. Peygamber (s.a.s.) hayattayken Müslüman olmaları, Uhud savaşı sonrası ve ilerleyen dönemlerde bazı insanlar İslam'dan rücû ederken onların büyük fedakârlıklarla İslam'a hizmet etmeleri, bu âyet okunduğu zaman Hz. Peygamber'in onların adlarını anması gibi gerekçeler³¹ nedeniyle de Ebû Mûsa el-Eş'arî'nin kavmi, Allah'ın mürtedlerin yerine getireceğini vadettiği kavimler arasında ilk planda akla gelmesi gereken kavim olarak görülmektedir.

1.1.4. Eleştiri: "Allah yolunda cihad ederler" ifadesinin sadece mürtedlerle savaş olarak kabul edilmesi

Allah'ın mürtedlerin yerine getireceğini vadettiği kavmin âyette zikredilen en önemli vasfı Allah yolunda cihat etmeleridir. Bu vasfı âyette şu şekilde ifade bulmuştur: "*Sizden kim dininden dönerse Allah, ... , kendi yolunda cihat eden bir kavim getirir.*" Âyette dinden dönenlerin olması durumunda onların yerine bir kavmin getirileceğinin vadedilmesi, bu kavmin Allah yolunda cihat etme vasfına sahip olacaklarının buyrulması, Râzî ve bazı müfessirlerin, bu kavmin kesin olarak mürtedlerle savaşması gerektiği düşüncesine sahip olmasına neden olmuştur. Oysa âyetin metninden, getirilebileceği vadedilen kavmin mürtedlerle savaşmasının zorunlu olduğunu çıkarmak mümkün değildir. Dolayısıyla söz konusu vasıflara sahip olan kişinin Hz. Ebû Bekir olduğu düşüncesi, zikredilen algıya binaen âyetten yapılan bir çıkarsama mesabesindedir.

Her ne kadar "Allah yolunda cihat etme" eylemi ilk planda fiili olarak savaş meydanında düşmanla savaşma anlamını zihne getirirse de bu cihadın kesin olarak mürtedlerle cihat olduğunu söylemek se mümkün değildir. Bununla birlikte "cihat"

²⁹ Fahreddin er-Râzî, 28/76.

³⁰ İbn Teymiyye, *Minhâcû's-sünne*, 7/20.

³¹ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'an*, 8/52; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhit*, 3/523.

kelimesinin bilfiil savaş dışında sözle, amelle cihat gibi başka çeşitlerinin de olduğu malumdur.³² Dolayısıyla âyette yer alan “Allah yolunda cihat” ifadesini mürtedlerle savaş yapmanın yanı sıra Allah’ın dinine saldıran, Müslümanlar için tehdit oluşturan kim varsa onlarla savaşma veya Allah’ın dini için malıyla, canıyla mücadele etme şeklinde anlamak mümkündür. İbn Kesir de söz konusu âyette yer alan “Allah yolunda cihat ederler, hiç kimsenin kınamasından korkmazlar.” ifadesini “Allah’a itaat etme, düşmanlarıyla savaşma, hadleri uygulama, iyiliği emretme, kötülükten sakındırma hususunda kimse onları engelleyemez.” şeklinde izah ederek cihat kelimesinin bu geniş anlamına işaret etmiştir.³³ Bununla birlikte Hz. Peygamber döneminden itibaren dinden dönen herkesle savaş yapılmadığı göz önünde bulundurulduğunda mürtedlerle savaşma eyleminin Müslümanlar için tehdit oluşturan, aleyhine girişimlerde bulunanlarla savaş olarak anlaşılması da daha makul görünmektedir.³⁴

Âyette yer alan “cihad ederler” ifadesine savaşma anlamı verilse dahi gelecek olan kavmin illaki mürtedlerle savaşacağı anlamına gelmediği, “Allah’ın dinine savaş açan kim varsa onunla cihat eder” şeklinde anlamının mümkün olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Öyle ki Taberî de Allah’ın mürtedlerin yerine getireceği kavmin kesin olarak mürtedlerle savaşmış olmasının şart olmadığını söyler. Hem bu gerekçeden hem de konuyla ilgili rivayetlerden hareket eden Taberî, Râzî’nin aksine bu kavmin Ebû Mûsa el-Eş‘arî’nin kavmi olduğunu ifade eder.³⁵

Ayrıca âyette yer alan “Allah yolunda cihad edecek” ifadesi “mürtedlerle savaşacak” şeklinde takyid edilerek anlaşılacak olsa dahi bu takyidi sadece Hz. Ebû Bekir’e has kılmak yerine İbn ‘Atiyye’nin de işaret ettiği gibi Hz. Ebû Bekir’i ve arkadaşlarını bu vaade nail olan kişilerden bir grup olarak anlamak³⁶ hem onların bu âyetin kapsamına dahil olmasını sağlayacak hem de bu konudaki tartışmaları, itirazları aza indirecek bir yaklaşım olacaktır.

1.2. Gerekçe: “Hz. Peygamber’in mürtedlerle savaşması söz konusu olmamıştır. Mürtedlerle savaşma görevini üstlenen Hz. Ebû Bekir’dir.”

Râzî, âyetin kesin olarak mürtedlerle savaşma hakkında olduğunu kabul edince, bu kabule istinaden “Mürtedlerle savaşma görevini üstlenen kişinin Hz. Ebû Bekir” olduğunu iddia etmiştir. Dolayısıyla bu iddia da Râzî’ye göre âyetin Hz. Ebû Bekir hakkında indiğinin bir diğer gerekçesidir. Ancak Râzî’nin “Bu âyet, mürtedlerle savaşma hakkındadır.” iddiası gerçeği yansıtmayınca bu iddiaya istinaden dile getirdiği diğer iddiaların da gerekçe olarak kabul edilmesi mümkün gözükmemektedir. Bu nedenle “Mürtedlerle savaşma görevini üstlenen Hz. Ebû Bekir’dir.” iddiasının bu âyetin Hz. Ebû Bekir hakkında indiği iddiasına dayanak olarak kullanılması uygun değildir.

³² Ebû'l-Hasen el-Ezdi Mukâtil b. Süleymân, *el-Vüçûh ve'n-nezâ'ir fi'l-Kur'âni'l-'azîm* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1432/2011), 143-44.

³³ İbn Kesir, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, 5/261.

³⁴ Taha Cabir Alvani, *İrtidat “Tarihsel ve Metinsel Analiz”* (İstanbul: Mahya Yay., 2014), 80.

³⁵ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 8/525-526.

³⁶ İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 2/207.

“Mürtedlerle savaşma görevini üstlenen Hz. Ebû Bekir’dir.” iddiası daha başta bu âyetin Hz. Ebû Bekir hakkında indiği iddiasına gerekçe olarak kabul edilemeyecek olmakla birlikte bu gerekçenin içerik olarak külliye hakikate tetabuk ettiği de söylenemez. Hz. Ebû Bekir ve onunla birlikte hareket eden Müslümanların İslam devletine başkaldıran, tehdit oluşturan mürtedlerle savaştığı, büyük mücadelelerin bu dönemde yaşandığı tarihi kaynakların teyit ettiği bir hakikattir.³⁷ Hz. Ebû Bekir dönemindeki bu büyük mücadeleye ve başarılarla rağmen mürtedlerle savaşma görevini üstlenen kişinin sadece Hz. Ebû Bekir olduğunu, Hz. Peygamber döneminde mürtedlerle mücadele edilmediğini söylemek hem İslam tarihi kaynaklarında yer alan bilgilerle hem de kendisinin söz konusu âyetin tefsirinde aktardığı bilgilerle çelişmektedir.³⁸

Râzî’nin Zemahşeri’den yaptığı nakle göre İslam tarihinde irtidat eden kabilelerin sayısı on birdir. Bu kabilelerin üçü Hz. Peygamber (s.a.s), yedisi Hz. Ebû Bekir, biri de Hz. Ömer zamanında irtidat etmiştir. Müseylimetülkezzâb’ın kabilesi Benû Hanife, Tuleyha b. Huveylid’in kabilesi Benû Esed ve Benû Müdlic kabileleri Hz. Peygamber (s.a.s) zamanında irtidat eden kabilelerdir. Hz. Peygamber (s.a.s) hayattayken irtidat eden bu kabilelerle mücadele amacıyla İslam ordusunu harekete geçirmiş ve bu girişim neticesinde Benû Müdlic’in lideri Esved el-Ansî adlı kâhin, Firûz ed-Deylemî (ö. 53/673) adlı sahâbi tarafından bu dönemde öldürülmüştür. Yine Hz. Peygamber (s.a.s.) Halid b. Velidî ve ordusunu peygamberlik iddiasında bulunan Tuleyha b. Huveylid’in kabilesi olan Benû Esed ile savaşması için görevlendirmiş ve Müslümanlar bu mücadelede galip gelmiştir.³⁹

Râzî’nin, mürtedlerle mücadele anlamında tefsirinde yer vermiş olduğu bu bilgiler dahi mürtedlerle mücadelenin sadece Hz. Ebû Bekir döneminde değil, Hz. Peygamber döneminde de yapıldığını göstermektedir. Dolayısıyla Râzî’nin “Mürtedlerle savaşma görevini üstlenen Hz. Ebû Bekir’dir, Hz. Peygamber’in mürtedlerle savaşması söz konusu olmamıştır.” İddiasının, âyetin Hz. Ebû Bekir hakkında indiği düşüncesi için gerekçe olarak gösterilmesi makul değildir.

Mürtedlerle mücadele Hz. Ebû Bekir ile birlikte onu destekleyenler tarafından birlikte yapılmasına rağmen mürtedlerle mücadele eden kişinin halkı temsil etmesi nedeniyle Hz. Ebû Bekir olduğunu söylemesi ve bu nedenle âyette Hz. Ebû Bekir’in kastedildiğini iddia etmesi de Râzî’ye itiraz edilebilecek hususlardan bir diğeridir. Râzî burada halkın temsilcisi olduğu gerekçesiyle mürtedlerle mücadele edenin Hz. Ebû Bekir olduğunu söylerken onu destekleyenleri bir nevi âyetin çerçevesi dışında tutmuştur. Lakin kendisine “Hz. Ebû Bekir İslam’ın ilk zamanlarından beri Müslümandı, oysa âyetten mürtedlerle mücadele edeceklerin, irtidat edeceklerden sonra Müslüman olduğu anlaşılmaktadır.” şeklinde bir itiraz gelebileceğini düşünerek “Âyette daha sonra Müslüman olup da Hz. Ebû Bekir ile

³⁷ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu’t-Taberî* (Kahire: Dâru’l-Meârif, t.y.), 3/243-244.

³⁸ Taberî, 3/187; Zemahşeri, *el-Keşşâf*, 2/252; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 12/21; İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/241.

³⁹ Zemahşeri, *el-Keşşâf*, 2/252; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 12/21.

birlikte savaşacaklar kastedilmiştir.” demesi Râzî'nin büyük bir çelişkisidir.⁴⁰ Bununla birlikte âyette açıkça “Allah bir kavim getirir” buyrulmuş olmasına rağmen bunu sadece bir kişi ile sınırlandırmak, âyetin Hz. Ebû Bekir'den, onun üstünlüğünden bahsettiğini söylemek, dolayısıyla bu gerekçeden hareketle âyetin onun halifeliğini teyit ettiğini söylemek oldukça zordur.

1.3. Gerekçe: “[Mürtedlerin yerine getirileceği] zikredilen topluluğun bu âyetler nazil olurken mevcut olmaması gerekmektedir.”

Râzî'ye göre bu âyetin Hz. Ebû Bekir hakkında indiğini gösteren delillerden biri de âyette yer alan “Allah bir kavim getirir/getirecektir.” ifadesidir. Râzî âyette yer alan bu ifadeye istinaden “Allah'ın mürtedlerin yerine getireceği kavmin” bu âyetlerin nazil olduğu zaman diliminde Müslüman olmaması gerektiğini söyler. Çünkü “Allah ilerde getirecektir.” ifadesi istikbalden, çok daha sonra gerçekleşecek olaylardan bahsetmektedir. Dolayısıyla ona göre söz konusu âyetler nazil olurken Müslüman olarak bulunanlar ve Hz. Peygamber'e destek verenler bu âyetin kapsamına dahil değildir.⁴¹

İlk aşamada âyetin mürtedlerle savaşma hakkında olduğu varsayılsa dahi “bu âyetler nazil olurken Allah'ın getireceğini vadettiği kavmin mevcut olmaması gerekir” iddiası yine de büyük problemler içermektedir. Hatta Râzî bu konuda kendiyi çelişmektedir. Râzî'nin bir yandan “Allah'ın getireceğini vadettiği kavim bu âyet nâzil olurken mevcut olmaması gerekir.” derken, diğer yandan da bu âyet nazil olmadan çok önce Müslüman olan Hz. Ebû Bekir'in ve onu destekleyenlerin âyette kastedildiğini ifade etmesi söz konusu çelişkiyi göstermektedir.⁴² Netice itibarıyla Râzî dile getirmiş olduğu bu ifadelerle iddiasını delillendirmeye çalışmışsa da aslında delil olarak öne sürmüş olduğu bu gerekçe onun iddiasını geçersiz kılmaktadır.

Râzî, zikredilen durumun çelişki olarak anlaşılabilirliğini, kendisine itiraz edilebileceğini düşündüğünden dolayı bu konuya açıklık getirmeye çalışmıştır. Ona göre Hz. Ebû Bekir her ne kadar bu âyet vahyedildiğinde Müslümansa da Hz. Ebû Bekir'in emretmesi, yasaklar koyması, kendi başına hareket etmesi mümkün değildir. Dolayısıyla Râzî'ye göre Hz. Ebû Bekir'in âyetin vahyedilme esnasında Müslüman olarak bulunmasının bir önemi yoktur. Bu nedenle Râzî'nin âyette Hz. Ebû Bekir'in halifelik döneminin kastedildiği sonucuna ulaştığı anlaşılmaktadır. Ancak bu yorumun son derece zorlama olduğu izahından varestedir.

Râzî'nin çelişki gibi görülebileceğini düşündüğü -ki bizce de büyük bir çelişki olan- söz konusu durumu izah etmek için dillendirdiği şu husus da kendi içerisinde başka bir çelişki barındırmaktadır. Ona göre bu âyet nazil olurken Hz. Ebû Bekir'in Müslüman olarak bulunması problem değildir. Çünkü Allah'ın âyette getireceğini vadettiği kavim Hz. Ebû Bekir değil, Hz. Ebû Bekir'in kendileriyle ordular kurup, mürtedlerle savaştığı, daha sonra

⁴⁰ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 12/23.

⁴¹ Fahreddin er-Râzî, 12/23.

⁴² Fahreddin er-Râzî, 12/23.

Müslüman olan insanlardır. Dolayısıyla Râzî'ye göre "Allah'ın getireceğini vadettiği kavmin bu âyet nazil olurken mevcut olmaması gerekir" iddiasında herhangi bir çelişki olmamaktadır.

Râzî her ne kadar bu iddiada bir çelişki olmadığını düşünse de burada söyledikleri ile bu konu çerçevesinde daha sonra söyledikleri birbiriyle çelişmektedir. Burada "Allah'ın getireceğini vadettiği kavmin bu âyet nazil olurken mevcut olmaması gerekir" iddiasını savunma amacıyla Hz. Ebû Bekir'in değil daha sonra Müslüman olacak, mürtedlerle savaşılan insanların kastedildiğini söylemektedir. Fakat bu konunun devamında mürtedlerle savaşma bahtiyarlığına kimin veya kimlerin erdiğinden bahsederken, âyette kastedilen asıl kişinin Hz. Ebû Bekir olduğunu, çünkü onun ordu komutanı, devlet yöneticisi olduğunu, onunla birlikte savaşanların ise sadece ona tabi olan, geriden gelen kişiler olduğunu söylemektedir. Dolayısıyla Râzî bir yerde iddiasını desteklemek için âyette halkın kastedildiğini, başka bir iddiasını teyit etmek için ise söz konusu âyette halkın değil Hz. Ebû Bekir'in kastedildiğini söylemektedir. Bu durum, sözü edilen meselede Râzî'nin kendisiyle çeliştiğini, öne sürdüğü gerekçenin kendi iddiasını geçersiz kıldığını göstermektedir.

Râzî'nin "Bu âyet Hz. Ebû Bekir hakkında inmiştir." iddiası her ne kadar geçersiz olsa da Allah'ın getireceğini vadettiği topluluğun bu âyet indiği anda mevcut olmaması gerektiği ilk aşamada kabul edilebilir. Ancak "Allah'ın ilerde getirecektir" ifadesini kesin olarak Hz. Peygamber'in vefatından sonraki dönem olarak anlamak hatta bu dönemi sadece Hz. Ebû Bekir dönemi ile tahsis etmek makul değildir. Dolayısıyla "Allah'ın ilerde getirecektir" vaadinin bu âyetler nazil olduktan sonra ama Hz. Peygamber vefat etmeden gerçekleşmiş olması hususunda bir mani gözükmemektedir. Hatta Ebû Musa el-Eş'arî ve kavmiyle ilgili rivayetler bunun mümkün olduğunu göstermektedir.⁴³ Bununla birlikte Allah'ın bu vaadinin ilerleyen dönemlerde, hatta günümüze değin İslâm'dan yüz çevirenlerin olması durumunda Allah'ın onların yerine yeni kavimlere İslâm'ı nasip etmesi şeklinde anlamakta lafzen hiçbir sakınca yoktur. İbn Atıyye'nin düşüncesinin de bu minvalde olduğu anlaşılmaktadır. Ona göre her kim İslâm'ı terk edecek olursa Allah onların yerine kesin olarak yeni bir kavim getirecektir. Hz. Ebû Bekir, Hz. Ali ve onları destekleyenler Allah'ın getireceğini vadettiği kavimlerden biridir.⁴⁴ Dolayısıyla İbn Atıyye'nin, âyeti kesin olarak bir kişi veya topluluk ile tahsis etmeyerek âyete genel bir anlam vermesinin hem âyetin mesajını yansıttığı hem de siyasi tartışmalar için malzeme olarak kullanılmasının önüne geçtiği söylenebilir. Netice itibarıyla Râzî'nin dile getirdiği "Bu âyet Hz. Ebû Bekir hakkında inmiştir." iddiasının ve bu iddia çerçevesinde zikrettiklerinin gerçeği yansıttığını söylemek mümkün değildir.

⁴³ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 2/381.

⁴⁴ İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 2/207.

2. İddia: Bu âyet Hz. Ebû Bekir'in Halifeliğinin sahih olduğunun delilidir**Gerekçe: “Bu âyet Hz. Ebû Bekir'den bahsetmekte ve onu övmektedir.”**

Râzî, âyetin Hz. Ebû Bekir hakkında nazil olduğunu, âyette ondan bahsedildiğini iddia edince, âyetin devamında yer alan ve söz konusu kavmin niteliği olarak zikredilen “Allah'ın kendilerini sevdiği” vasfına sahip olan kişinin de kesin olarak Hz. Ebû Bekir olduğunu söyler. Bu kabulün ardından da böyle bir vasfa sahip olan insanın asla haksızlık yapmayacağı, kimseye zulmetmeyeceği sonucuna ulaşır. Bu nedenle Râzî'ye göre Hz. Ebû Bekir, âyetin de işaret ettiği gibi halifelğe layıktır, hilafetinin geçerliliği hususunda hiçbir mahzur yoktur.⁴⁵

Bu çalışmada temel problem olarak ele alınan, söz konusu âyetin Hz. Ebû Bekir'in halifeliğinin sahihliğine delil teşkil ettiği iddiası, Râzî'nin ifadelerinden de anlaşıldığı üzere birinci iddiaya yani âyetin Hz. Ebu Bekir hakkında olduğu, bunun ardından da âyette Allah'ın onu sevdiğini söylediği iddiasına dayanmaktadır. Önceki başlık altında da izah edilmeye çalışıldığı gibi âyetin Hz. Ebu Bekir hakkında indiğini, ondan bahsettiğini söylemek mümkün değildir. Bu nedenle ilk iddia geçersiz olunca söz konusu iddiaya dayanan ikinci iddia da en baştan geçersiz olmaktadır.

Hz. Ebû Bekir'in, ahlakıyla, cömertliğiyle, adaletiyle, takvasıyla, İslam'a olan hizmetiyle, Hz. Peygamber'e bağlılığıyla, onun sevgisini ve güvenini kazanmasıyla hilafete layık olduğu, hilafetinin sahihliği hususunda Şia hariç, Müslümanların tamamına yakınının müttetik olduğu görülmektedir. Bu genel kabule rağmen Şia'nın iddialarına reddiye saikiyle bu ve diğer bazı âyetleri nüzül dönemi sonrası olaylarla ilişkilendirerek siyasi tartışmaların nesnesi haline getirmek Kur'an âyetlerini konuşmadıkları konularda konuşurma anlamına geleceğinden dolayı oldukça sakıncalıdır. Kur'an'ın nüzül dönemi sonrası siyasi olaylarla, özellikle de imamet meselesiyle ilgilenmediğini, diğer bir ifadeyle bu konulardan bahsetmediğini düşünen son dönemin önemli müfessirlerinden Muhammed Reşid Rızâ (öl. 1935) da mezhepler arası mücadeleye dönen ve Müslümanlara fayda vermeyen bu tür tartışmalardan uzak durmak gerektiğini belirtir. Bununla birlikte “Eğer Kur'an'da imametle ilgili bir nas bulunsaydı (halifenin kim olacağı hususunda) sahabe ihtilaf etmez ve birbirlerine karşı delil olarak o nassı kullanırlardı.” diyerek, Kur'an'da imamet ile ilgili bir nassın bulunmadığına işaret eder.⁴⁶

Râzî'nin, Hz. Ebû Bekir'i bu âyetin tefsirinde Hz. Ömer veya Hz. Osman ile mukayese etmeyip sadece Hz. Ali ile mukayese etmesinin ve birçok açıdan Hz. Ebû Bekir'in Hz. Ali'den üstün olduğunu söylemesinin Şia'ya olan tepkisellikten kaynaklandığı açıktır. Şia'nın bu âyette Hz. Ali'nin kastedildiğini iddia etmesi,⁴⁷ Râzî tarafından şiddetli şekilde tenkit edilmiştir. Her ne kadar Râzî'nin tenkitleri genel olarak makul kabul edilecek olsa da kimi zaman söylediği sözlerin çelişkiler içerdiği görülmektedir.

⁴⁵ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 12/24.

⁴⁶ Muhammed Reşid Rızâ, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-hakîm (Tefsîru'l-menâr)* (Kahire: Dâru'l-Menâr, 1367), 6/443.

⁴⁷ Şerif el-Murtazâ, *Tefsîru's-Şerif el-Murtazâ*, 2/155-157; Tûsî, *et-Tibyân*, 3/556; Tabersî, *Mecma'u'l-beyân*, 3/294.

Konumuz olan âyette Hz. Ali'nin kastedildiğini iddia eden Şia'nın, görüşünü delillendirmek için Hz. Peygamber'e isnat edilen "Yarın sancağı Allah'ı ve resulünü seven, Allah ve resulünün de kendisini sevdiği birine vereceğim" hadisini kullanması Râzî tarafından kabul edilemez bulunmuştur. Râzî'ye göre zikredilen hadis, âhad bir hadistir. Râfizilere göre âhad haberle amel etmek caiz değildir. Dolayısıyla onların bu konuda âhad hadisi delil olarak kullanmaları uygun değildir.⁴⁸ Söz konusu hadisten hareketle âyette kastedilen kişinin Hz. Ali olup olmaması ayrı bir tartışma konusudur. Ancak hadisin âhad olduğunu, bundan dolayı âyetin tefsirinde delil olarak kullanılmasının uygun olmayacağını, bu nedenle âyette Hz. Ali'nin kastedilmesinin mümkün olmayacağını söyleyen Râzî, âyetin Hz. Ebû Bekir hakkında olduğunu ispat etmek için hadis âlimlerinin mevzu olarak nitelediği sözleri delil olarak kullanmaktadır.⁴⁹

Râzî âyette yer alan "Allah'ın sevdiği, Allah'ı seven, ..., bir kavim getirir", ifadelerini izah ederken kastedilen kişinin Hz. Ebû Bekir olduğunu ispat etmek için Hz. Peygamber'e isnat edilen şu rivayetlere yer verir: "Allah Teâlâ insanlara kendini (cennette) genel/umûmî, Ebû Bekir'e ise husûsî olarak gösterecek."⁵⁰ "Allah benim kalbime ne koyduysa aynısını Ebû Bekir'in kalbine de koydu."⁵¹ Râzî'nin bir yandan birçok hadis kaynağında yer alan, farklı şahıslardan nakledilen, Sünnî ulemâ tarafından da sahih olarak kabul edilen, Şia'nın delil olarak kullandığı, yukarıda zikredilen hadisin âhad olduğu iddiasıyla delil olmayacağını söylemesi, diğer yandan da düşüncesini teyit etmek amacıyla mevzu hadislere yer vermesi büyük bir çelişkidir.

Râzî başta olmak üzere Sünnî ulemanın bir kısmı tarafından söz konusu âyette Hz. Ebû Bekir ve onu destekleyenlerin kastedildiğini söylemek aslında ulemanın âyetten yaptıkları bir çıkarsamadır. Bu nedenle âyette kimin kastedildiği ile ilgili farklı görüşler söz konusu olmuştur. Bu görüşlerin hepsi de aynı şekilde âyetten yapılan bir çıkarsamadır. Yani âyette zikredilen vasıflara uygun olduğu düşünülen kim varsa, âlimler âyette kastedilen kişinin o olduğunu veya âyetin o kişi veya kişiler hakkında indiğini söylemiştir. Oysa birçok müfessirin de dediği gibi âyet bir şahsa işaret etmemekte, zikredilen vasıflara sahip olan herkesin âyetin çerçevesine dahil olacağına işaret etmekte ve genel bir mesaj vermektedir. O mesaj da "Allah'ın dinini terk eden kişilere İslam'ın ihtiyacı yoktur. Onlar İslam'ı terk etseler dahi Allah onlardan daha hayırlı, dini için çalışan, çabalayan, cihat eden insanların İslam'a gireceğini, onların Müslüman olmasını nasip edeceğini vadetmektedir." mesajıdır. Lakin Râzî'nin tefsiri başta olmak üzere bazı tefsirlerde bu mesaj üzerinde hiç durulmamış, bunun yerine söz konusu âyetin tefsiri; irtidat eden kavimler, bu kavimlerin ve onlarla mücadele edenlerin kim olduğu, Hz. Ebû Bekir'in mürtedlerle mücadelesi

⁴⁸ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 12/25.

⁴⁹ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 12/25; Ebû'l-Ferec Cemâlüddin Abdurrahmân b. Ali İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât* (Medine, 1386/1966), 1/307; Ebû Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Ebi Bekr İbn Kayyim el-Cevziyye, *el-Menârü'l-münîf fi's-sahîh ve'z-za'if* (Halep: Mektebetü'l-Matbûâtü'l-İslâmiyye, 1390/1970), 115; Ebû'l-Fidâ İsmail b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ ve müzîlül-İlbâs* (Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1351), 2/419.

⁵⁰ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 12/25; İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, 1/307; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 2/419.

⁵¹ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 12/25; İbn Kayyim el-Cevziyye, *el-Menârü'l-münîf*, 115; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 2/419.

çerçevesinde ele alınmış ve bu âyetin Hz. Ebû Bekir'in hilafetinin sahihliğine delil olduğu iddiasıyla noktalanmıştır. Böyle bir yaklaşım âyette verilen mesajın etkisiz bırakılması, Kur'an'ı konuşmadığı konularda konuşurma, siyasi tartışmalarda araç haline getirme anlamına geleceğinden dolayı oldukça sakıncalıdır.

İbn Teymiyye'nin de dediği gibi Allah'ın mürtedlerin yerine yeni kavim getireceği vaadi mutlak bir lafızdır, bu lafızda herhangi bir tayin yoktur. Bu vaat söz konusu niteliklere sahip olan herkesi kapsar. Âyette geçen ifade ne Hz. Ebû Bekir ne de Hz. Ali hakkında özeldir. Bu nedenle âyet, onların imametlerinin delili olmadığı gibi âyetteki vasıfların sadece onlarda olmaması nedeniyle başkalarından da daha faziletli olduklarını söylemek mümkün değildir. Âyet irtidat edeceklerin olması halinde, Allah'ın kıyamete kadar onların yerine yeni Müslümanlar getireceğinin vaadidir.⁵² İbn Teymiyye'nin yanı sıra Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (öl. 1942), Ömer Nasuhi Bilmen (öl. 1971), İzzet Derveze (öl. 1984) gibi âlimlerin de söz konusu âyeti belli bir şahısla tahsis etmeyip, kıyamet gününe kadar bu özelliklere sahip tüm Müslümanları kuşatacak şekilde anladıkları ve tefsir ettikleri görülmektedir.⁵³

Sonuç

Âyetlerin muhatabının kim veya kimler olduğuna dikkat edilmesi, âyetin anlamının ve vurgulamak istediği mesajın tespit edilmesinde büyük önem arz etmektedir. Diğer bir ifadeyle âyetleri Hz. Peygamber'in hayatta olduğu dönemle ilişkilendirmeden, âyetlerin o zamanda ne dediğini veya ne demiş olabileceğini tespit etmeye çalışmadan, doğrudan Hz. Peygamber sonrası yaşanan olaylarla ve kişilerle ilişkilendirmek, âyetlerin anlamının ve verdiği mesajların buharlaşması anlamına geleceğinden dolayı oldukça sakıncalıdır. Fahreddin er-Râzî'nin Mâide suresinin 54. âyetini Hz. Peygamber sonrası siyasi olaylarla ilişkilendirmesi, benzer bir durumun bu âyet için de söz konusu olmasına yol açmıştır.

Şîa karşıtlığından neşet ettiği anlaşılan bu durum, Râzî'nin kimi zaman çelişkiye düşmesine kimi zaman da oldukça zorlama yorumlar yapmasına neden olmuştur. Zikredilen âyette ve bir sonraki âyette kastedilen kişinin Hz. Ali olduğuna yönelik Şîa'nın zorlama yorumlarına karşı, Râzî başta olmak üzere Sünnî müfessirlerin bir kısmı, âyette kastedilen kişinin Hz. Ebû Bekir olduğunu iddia etmişlerdir. Müslümanlardan dini terk edeceklerin olması durumunda Allah'ı seven, Allah yolunda cihat eden yeni bir kavim getirileceğine dair Müslümanlara yönelik ikazı Râzî, mürtedlerle cihat şeklinde anlamıştır. İslam tarihinde mürtedlerle daha çok Hz. Ebû Bekir döneminde mücadele edilmesi nedeniyle de bu âyetin Hz. Ebû Bekir hakkında nazil olduğunu iddia etmiştir. Âyetin kesin olarak Hz. Ebû Bekir hakkında nazil olduğunu kabul etmesi nedeniyle, âyette geçen "Allah'ı seven, Allah'ın sevdiği" vasıflarına sahip olan kişinin de Hz. Ebû Bekir olduğunu söylemiştir. Dolayısıyla ona göre bu vasıflara sahip olan bir kişinin, hiç kimsenin hakkını gasp etmesi mümkün

⁵² İbn Teymiyye, *Minhâcû's-sünne*, 7/20.

⁵³ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/1715-1720; Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'an'ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri* (İstanbul: Bilmen Yay., 1985), 2/784; Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-hadis* (Beirut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1421/2000), 9/159-164.

değildir. Bu nedenle Hz. Ebû Bekir'in halifeliğinin sahih olduğunu, hilafete layık olacağını söyler ve daha sonra da bu âyetin Hz. Ebû Bekir'in halifeliğinin sahihliğini teyit ettiğini iddia eder.

Âyetin bağlamı, bağlam çerçevesinde dile getirilen sebep-i nüzûller ve siyer bilgileri Râzî'nin iddiasının ve gerekçelerinin kabul edilebilir olmadığını ve birçok çelişki barındırdığını göstermektedir. Bazı menfaatlerden veya korkulardan dolayı İslam'ı terk edebilecek potansiyeldeki insanların Müslüman olarak kalmalarını sağlamaya yönelik ikazdan mürted topluluklar çıkarmak, irtidat edenlerin yerine Allah yolunda cihat edecek bir kavim getirileceği vaadini mürtedlerle savaşıyor insanlar olarak anlamak uygun değildir. Bu ikazı ve vaadi cem ederek Hz. Ebû Bekir'in ve onun mürtedlerle olan mücadelesinin Kur'an'da övüldüğünü söylemek, hatta vahiy dönemi sonrası mürtedlerle olan mücadelesi nedeniyle âyetin Hz. Ebû Bekir hakkında nâzil olduğunu, hilafete Hz. Ali'den daha çok Hz. Ebû Bekir'in layık olduğunu, bu âyetin onun hilafetinin sahihliğini teyit ettiğini söylemek anakronizmle maluldür. Söz konusu âyetin tefsirinde yer alan rivayetlerin bir kısmında Hz. Ebû Bekir'in adının geçmesi ise oldukça makuldür. Çünkü o ve ona destek verenler Allah yolunda çalışmış, çabalamış, cihat etmiş Müslüman topluluklardan bir topluluktur. Hz. Ebû Bekir ile ilgili rivayetlerin varlığı da söz konusu rivayetlerin bu minvalde anlaşılması kaydıyla bir sorun teşkil etmeyecektir.

Nüzûl dönemi göz önünde bulundurularak anlaşılmaya çalışıldığında, "Ey iman edenler! Sizin dini terk etmeniz Allah'ın dinine bir zarar vermez. İslam'ın da Müslümanların da size ihtiyacı yoktur. Eğer dini terk ederseniz Allah sizin yerinize Allah'ı seven, Allah'ın da kendilerini sevdiği, dini için çalışan, çabalayan, canıyla, malıyla cihat eden yeni Müslümanlar getirir, getirmeye de muktedirdir." ikazı âyetten anlaşılması gereken mesaj olarak gözükmektedir. Bu âyetin ilk planda Hz. Peygamber hayattayken sahabeye, daha sonra her asırda İslam'ı terk etmeyi düşünen tüm Müslümanlara yönelik bir ikaz olarak yorumlanması da mesajın doğru anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Kaynaklar

- Aclûnî, Ebû'l-Fidâ İsmail b. Muhammed. *Keşfü'l-hafâ ve müzîlû'l-ibâs*. Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1351.
- Âlûsî, Şihâbüddin Mahmûd b. Abdillâh. *Rûhu'l-meânî fî tefsiri'l-Kur'âni'l-azîm ve's-Seb'î'l-Mesânî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415-1994.
- Alvani, Taha Cabir. *İrtidat "Tarihsel ve Metinsel Analiz"*. İstanbul: Mahya Yay., 2014.
- Beyzâvî, Ebû Saîd Abdullah b. Ömer. *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*. Beyrut: Dâru İhyâit-Türâsi'l-Arabî, 1418.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Kur'an'ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*. İstanbul: Bilmen Yay., 1985.

- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî. *Ahkâmü'l-Kurân*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1412/1992.
- Derveze, Muhammed İzzet. *et-Tefsîru'l-hadîs*. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1421/2000.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf el-Endelüsî. *el-Bahru'l-muhît fi't-tefsîr*. Beyrut: Dâru'l-Murtazâ, 1413/1993.
- Fahredden er-Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer. *Mefâtihu'l-gayb*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1401/1981.
- Hâzin, Ebû'l-Hasen Alâüddîn Ali b. Muhammed. *Lübâbü't-tevîl fi me'âni't-tenzîl*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1425/2004.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed et-Tûnisî. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. Tunus: ed-Dâru't-Tûnisiyye, 1984.
- İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib el-Endelüsî. *el-Muharrerü'l-vecîz fi tefsîri'l-kitâbi'l-azîz*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2001.
- İbn Cüzey, Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed. *et-Teshîl li 'ulûmi't-tenzîl*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1995.
- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed er-Râzî. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*. Mekke - Riyad: Mektebetü Nizar Mustafa el-Bâz, 1417-1997.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed. *el-Kitâbü'l-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*. Beyrut: Dâru't-Tâc, 1409/1989.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr. *el-Menârü'l-münîf fi's-sahîh ve'z-za'îf*. Halep: Mektebetü'l-Matbûâtü'l-İslâmiyye, 1390/1970.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmail. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*. Kahire: Müessesetü Kurtuba, Mektebetü'l-Evlâdi's-Şeyh li't-Turâs, 1421-2000.
- İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm. *Minhâcü's-sünneti'nebeviyye fi nakzi kelâmi's-Şi'a ve'l-Kaderiyye*. Riyad: Câmi'atü'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, 1406/1986.
- İbn Vehb, Ebû Muhammed Abdullah. *el-Câmi' - Tefsîru'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2003.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali. *el-Mevzû'ât*. Medine, 1386/1966.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali. *Zâdü'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr*. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1404/1984.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1427/2006.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed. *Te'vilâtü'l-Kur'ân*. İstanbul: Dâru'l-Mizân, 2005.
- Mukâtil b. Süleymân, Ebû'l-Hasen el-Ezdî. *el-Vücûh ve'n-nezâ'ir fi'l-Kur'âni'l-azîm*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1432/2011.
- Mukâtil b. Süleymân, Ebû'l-Hasen el-Ezdî. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. Beyrut: Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî, 1423-2002.

- Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed. *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*. Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1998.
- Özek vd., Ali. *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1993.
- Reşid Rızâ, Muhammed. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-hakîm (Tefsîru'l-menâr)*. Kahire: Dâru'l-Menâr, 1367.
- Şerif el-Murtazâ, Alemü'l-hüdâ Ebü'l-Kasım Ali b. el-Hüseyn. *Tefsîru's-Şerîf el-Murtazâ: Nefâisü't-te'vîl*. Beyrut: Şirketü'l-İlâmiyye li'l-Matbû'ât, 2010.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-kebir*. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1404/1948.
- Taberî, Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. Kahire: Dâru Hicr, 1422/2001.
- Taberî, Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târihu't-Taberî*. Kahire: Dâru'l-Meârif, t.y.
- Tabersî, Ebü Ali Eminüddîn el-Fazl b. el-Hasen. *Mecma'u'l-beyân fî tefsîru'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Murtazâ, 2006.
- Tayyâr, Müsâid b. Süleymân, ed. *Mevsû'atü't-tefsîri'l-me'sûr*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1439/2017.
- Tûsî, Ebü Ca'fer Muhammed b. Hasen. *et-Tibyân fî tefsîri'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru İhyâit-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Vâhidî, Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed. *el-Vasît fî tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994.
- Vâhidî, Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed. *el-Vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1415/1995.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Eser Yay., 1979.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf 'an hakâiki't-tenzîl*. Riyad: Mektebetü'l-'Ubeykân, 1418/1998.

Abu-Bakr's Caliphate Based on the Quran 'Within the Scope of Interpretation of Râzî to Verse 54 of Surah al-Ma'idah'**Absract**

Even though the matter of electing the caliph after the death of the Prophet was largely resolved during the period of companions, the resentments in this period ignited the great debates and disagreements in the following periods. It is understood that the issue of caliphate was extremely effective in the emergence of Shia. Claiming that the caliph should be Ali after the Prophet and that his right was defeated, Shia tried to prove this claim by interpreting the verses with absurd interpretations. This attitude of Shia caused the Sunni ulama, who thought that the caliphate was the first right of Abu-Bakr after the Prophet, to develop an opposing reflex. It is quite inconvenient to link the Quran verses with the post-Prophet periods by ignoring the addressees and what these verses told them in the time period when it was sent down, since it would mean making the Quran talk about the issues that it did not speak. In this study, whether the claim of Fahreddin er-Râzî, who stated that verse 54 of Surah al-Ma'idah is about Abu-Bakr and confirms his caliphate with a perspective similar to that mentioned, reflects the truth or not, and the main message emphasized in this verse were examined.

In the aforementioned verse, it will be promised that if there are people who abandon the religion of Islam, Allah will send new peoples. Razi says that the community that Allah promises to bring is Hz. Abu Bakr and his friends, based on some of the statements in the verse and the traditions about the issue. He also states that this verse confirms the validity of Hz. Abu Bakr's caliphate. At the same time, many commentators who can be seen in the Sunni tradition also say that the community that is promised to come is Hz. Abu Bakr and those who support him. However, Razi's defending this claim from many angles, discussing it in detail, and expressing that the verse confirms the caliphate of Hz. Abu Bakr has been the reason for preference of Razi's thoughts in this study. Razi shaped his comments especially around the words "apostasy, jîhad" in the verse and firstly gave information about who the apostates were in the history of Islam and who fought with these apostate tribes. He then used his preference for Hz. Abu Bakr and those who supported him, because he thought that the verse specifically meant a community. He also tried to explain with evidence why different views would not be true. Although Razi listed a lot of evidence to prove his claim, it is seen that these evidences sometimes contradict with each other. It is understood that this situation arises from the fact that the context and the environment of verses are not taken into account and the perspective has been shaped by the sectarian pre-acceptance.

Keywords: Tafsir • Abu Bakr • Caliphate • Apostasy • Râzî.